

BOSANSKA (I) MEĐUKULTURNA KNJIŽEVNOST

Ponešto s pomiješanim osjećajima zbog zauvijek izgubljena cjelovita vremena mira, najljepše vas sve pozdravljam na početku Prvoga bosanskohercegovačkoga slavišćkog kongresa, uz zahvalu organizatorima što su mi omogućili da svojim uvodnim izlaganjem među prvima podijelim tugu i nelagodu, ali i radost što smo se u ovako velikom broju okupili u Sarajevu. Naravno, *tugu* zbog više desetaka tisuća poginulih i oko milijun raseljenih stanovnika Bosne i Hercegovine u protekla nesretna dva desetljeća; a *nelagodu* jer svojim nastupom kao uvodničar na neki način zastupam naslovnu orijentaciju dijela našega kongresa – *Književnost i kulturalni studiji*, dok je moja osobna teorijska pozicija drugačija, tako da bi najbolje rješenje bilo da odustanem od nastupa ili da se nadnaslov književnoga dijela kongresa promijeni u – *Književnost i interkulturalni studiji*. Međutim, znajući dobro s kakvom lakoćom preuzimamo strane ili pomodne metodologije, suptilnom neokolonijalizmu na slavu, vjerujem da će ta nelagoda među nama brzo nestati, jer je *radost* ponovnoga susreta veća od svake terminološke nedoumice. Osim toga, shvatimo li *kulturu* više-dimenzionalno, upravo interdisciplinarno, kao *kulture*, međukulturno polje otvorit će se samo po sebi, a kulturni se studiji spontano preobraziti u – interkulture.

Pa ipak, da lekciju ukratko ponovimo: moj je osobni put do koncepcije interkulturne povijesti književnosti, kao i pokušaja organiziranja poredbenoga i/ili interkulturnoga studija južnoslavenskih književnosti, bio opterećen praksama paradigmi povijesti i studija nacionalnih književnosti, što će reći i nužnim specijalizacijama

prema nacionalnom ključu. Prema mnogima, kod nas se „idealnim” smatralo, pa se i danas kadšto tako razumije, da se na primjer sa slovenskom književnosti bave uglavnom Slovenci, sa srpskom Srbi itd. Oni među nama koji se nisu uklapali u tu predodžbu imali su i imaju u našim pretežno nacionalno osjetljivim filologijama u tranzicijskom razdoblju nemalih problema. S druge strane, bilo je sasvim uobičajeno da se pored proučavanja i podučavanja domicilne filologije, u našem slučaju – hrvatskoga ili srpskoga jezika i književnosti, još od Vatroslava Jagića, za potrebe slavističkoga studija u inozemstvu, ali i za obrazovanje nastavnika nacionalnoga, hrvatskoga književnog jezika i hrvatske književnosti u Hrvatskoj, pored srpske književnosti i kulture, u osnovama poznaje slovenski jezik i dobro upozna slovenska književnost i kultura. Kao što je poznato, Vatroslav Jagić je skup tih znanja zvao – *južnoslavenska filologija u užem smislu*, a znano je i koliko je bio svjestan problema proširenja predmetnoga područja te kako je svojedobno bio spreman u njega uključiti i bosanski jezik, premda je na južnoslavensku srednjevjekovnu, narodnu i njemu suvremenu još ne prebogatu noviju književnost gledao integralno. Nakon Antuna Barca, koji se još mogao baviti pored nacionalne i drugim književnostima, takva je praksa ostavljena u zadatak samo studentima, odnosno budućim nastavnicima materinskoga jezika, dok su se znanstvenici uglavnom podijelili prema spomenutom nacionalnom ključu, odnosno po pojedinim nacionalnim korpusima.

Neću ovdje podsjećati na svu tragičnu političku i stručnu „komediju zabluda”, na dugotrajne procese nacionalnih integracija u novijoj povijesti jugoistočne Europe, od balkanskih do domovinskih ratova, koji su na kraju doveli do (međusobnoga) oslobođenja i (tragičnoga) razduživanja, konstituiranja i priznanja sedam južnoslavenskih nacija i država te čak osam književnosti – u Bosni i Hercegovini dvije: bosanskohercegovačka i bošnjačka. Na prvi pogled, za suvremenu slavistiku – mnogo posla.

Međutim, mnoge su slavističke studije istodobno zahvatile tranzicijske reforme, pri čemu su manje štete pretrpjeli studiji koji su se ogledali u novim i novim metodama i metodologijama, odnosno podređivali zakonitostima pojedinih disciplina, od onih koji su pratili daljnje „nacionaliziranje”, upravo balkanizaciju, širih predmetnih područja, ma kako one već ionako male bile, poput npr. bivše serbokroatistike ili aktualne južne slavistike. Odjednom, kao da smo u prevažnim poslovima reprezentacije država i nacija ostajali sami, ponekad i neshvaćeni od stranih slavista.

Naime, na području znanosti o književnosti ustaljeni nacionalni studiji u svijetu dobivali su svoje opozicijske teorije, ne samo u već pomalo zastarjelim metodama komparativne književnosti, nego i u sve brojnijim kulturnim teorijama, od kojih su upravo tzv. kulturalni studiji (studiji kulture, kulturni studiji – navodnom sve sinonimno) izazivali svojom nekonvencionalnom praksom. Zajedno s Deanom Dudom i Stuardom Hallom možemo reći da ono što razlikuje kulturne studije od njegovih

imitacija jeste svijest o politici teorije ili pak o teoriji kao politici, jer ih trebamo shvatiti kao pokušaj utemeljenja istinske kulturne i političke prakse koja ne želi postati krovnom metanarativnosti stečenoga znanja ili institucija. Kulturalni studiji, kao načelno otvoren i nedovršiv projekt, osjetljivi na dinamiku konteksta, stvaraju „trajnu napetost i izazivaju promjenu na granicama između intelektualnoga i akademskoga života, zahtijevajući nova pitanja, nove metode i nove načine proučavanja”, kao i da pokušavaju koliko god je to moguće „uputiti središnja, neodgodiva i uznemirujuća pitanja o društvu i kulturi na najstroži intelektualni način kojim raspolažu” (Duda 2002: 46-47). Odnosno, kao što je već općepoznato, premještanjem težišta s teorije književnosti na kulturne teorije, na valu svojedobne i kod nas aktualne dekonstrukcije, dominantne su se struje promišljanja, odnosno metodologija, sve više kretale u idealnom obzoru upravo kulturalnih studija: od popularne kulture i supkulturnih pojava do politika identiteta, potrošnje i medija, ali i od problematiziranja fenomena postmodernoga društva, poput rase, roda ili spolnosti, do ekologije, globalizacije i sl.

Kada je riječ o kulturalnim studijima, za književno-znanstvenu zajednicu u Bosni i Hercegovini jedan od najvažnijih priloga zasigurno je bio tematski broj tuzlanskoga časopisa *Razlika* i njegova urednika Nedžada Ibrahimovića – *Kulturalni studiji i drugo*, koji je dao relevantan pregled teorija nastalih unutar kulturalnih studija, kao i onih koji se uz njih bilo ideološki bilo metodološki povezuju. Za samu tuzlansku akademsku sredinu važan je bio onaj aspekt kulturalnih studija koji je afirmirao drugost žena ili feminističke pristupe, kao i onaj koji je davao važnu pozornost raznim medijima (osobito filmu), intermedijalnosti i pitanjima identiteta, odnosno aspektima postkolonijalne kritike. Nije čudno da je jedna od rijetkih ratom *neuništenih* gradskih sredina u Bosni i Hercegovini smogla snage da i studij bosanskoga jezika i književnosti koncipira maksimalno otvoreno (posebno pri tome mislim na uspješni pokušaj organizacije poslijediplomskoga studija književnosti, kao i na ustanovljenje ugledne regionalne književne nagrade za roman *Meša Selimović*), kako s obzirom na nacionalne studije jezika i književnosti tako i s obzirom na njihovu dvostruku interkulturalnost, onu koju je odredila domaća tradicija – multikulturalnost u konfesionalno-nacionalnom smislu i onu na koju su upućivali kulturalni studiji da, naime, drugost nije samo u semiosferama odnosa među visokim kulturama, nego da ju je potrebno otkivati i proučavati i u sferama različitosti unutar pojedine nacionalne kulture. I da su one u mnogim nacionalnim kulturama podjednako usporedive kao i podjednako zanemarene od strane akademske kritike ili nacionalne povijesti književnosti.

Ili, kako nas je davno mogao podučiti Stuard Hall, nije istina da smo, u situaciji kada se „veliki narativi” koji su konstituirali jezik našega *ja* kao integralnog entiteta ne mogu održati, primorani na definiciju identiteta kao „minimalnog *ja*”. Upravo

obratno, u suprotnosti sa starim diskursima nacionalizma ili nacionalnog identiteta, uočavamo konstituiranje nove koncepcije etniciteta, koji počinje nositi neka druga značenja i definira jedan novi prostor za identitet:

On inzistira na razlici – na činjenici da je svaki identitet smješten, pozicioniran, u nekoj kulturi, jeziku, historiji. Svaka izjava dolazi odnekle, od nekog osobitog. On inzistira na specifičnosti, na konjunkturi, ali nije nužno oklopom odvojen od ostalih identiteta. Nije vezan za fiksne, permanentne, nepromjenljive opozicije. Nije potpuno definiran isključivanjem. (Kulturalni studiji 2003: 119).

Odnosno, kako će kasnije veoma popularan teoretičar kulture Homi K. Bhabha, pišući o pitanjima kulturne razlike, često spornu epistemološku distancu između subjekta i objekta, unutrašnjosti i vanjskosti, „koja predstavlja dio kulturne binarnosti a proizlazi iz relativizma“, pokušati zamijeniti društvenim procesom *izgovaranja*, pri čemu se akcent stavlja na mjesto i vrijeme izgovorene aktivnosti, na odnos između temporalnosti i značenja u sadašnjosti izgovora, u performativnosti povijesti sadašnjosti:

Prvi se fenomen fokusira na funkciju i namjeru dok se društveni proces izgovaranja fokusira na označavanje i institucionalizaciju. Ako epistemološko teži ka „reprezentaciji“ referenta prije performativnosti, onda izgovorno pokušava da iznova „ispíše“ i relocira pravo kulturnog i antropološkog prvenstva (Visoki/Niski; Naš/Njihov) u činu revizije i hibridizacije ustaljenih hijerarhija, mjesta i lokucije kulturalnog. Ako uzmemo da je prvi fenomen uvijek zarobljen u hermeneutički krug, u opis kulturnih elemenata koji teže totalitetu, društveni proces izgovaranja je fenomen dijaloškog procesa koji pokušava da otkrije aktivne procese izmještenosti (displacement) i izjednačavanja, pri čemu tvoreći nešto različito i hibridno u susretu – treći prostor – koji ne revidira niti invertira dualnost, već prevrednuje ideološku osnovu podjele i razlike. (Isto, 123-124).

Podjednako, upravo usporedno, na njemačkom su se govornom području razvijali kulturno-povijesni ili novi, interkulturalni hermeneutički koncepti. Oživljen teorijom recepcije, suvremeni interes za povijest književnosti doživljavao je svoje obnove u krilu društveno-znanstveno orijentirane književne teorije, od socijalno-povijesne i systemske teorije književnosti do kulturno-znanstveno i mediološki orijentirane književne znanosti. Na prvi pogled najbliže tradicionalnim pitanjima interpretacije književnosti, najviše su me bile zainteresirale teorije i studiji njemačke kao strane književnosti, svojevrsna hermeneutika stranoga, interkulturalna hermeneutika, koje sam nastojao povezati s teorijom interliterarnoga procesa Dioýza Đurišina. Oba su koncepta zagovarala nov pristup pitanjima tumačenja i književno-povijesne sistematizacije književnosti, istodobno ne odbacujući sasvim tradicionalnije koncepte, odnosno nacionalnu kulturu kao samorazumljivu konstrukciju. Zlosretna slutnja da

bi se već dobro udomaćene i kao domaće međusobno čitane, sistematizirane i tumačene pojedine „naše“ nacionalne književnosti mogle ubuduće čitati kao druge i strane, pa čak i kao neprijateljske, a u sustavu nacionalne kulture zadobiti status nevažne „bugarske“ književnosti, odvela me u potragu za modelima razumijevanja i proučavanja književnosti koji će nas dovesti od regionalno shvaćene književne komparatistike do interkulture povijesti književnosti, i u krajnjem rezultatu – do interkulture znanosti o književnosti. Iako s nešto drugačijom ciljevima, slične su neke metodološke orijentacije unutar njemačke znanosti o književnosti, poput one Michaela Hofmanna, koji je novu interkulture znanost o književnosti pokušao utemeljiti kao poredbena razvojna istraživanja, odnosno kroz različita iskustva i recepciju modernizacije, budući da je nova svjetska književnost postkolonijalna i time u osnovi interkulture. (Hofmann 2006: 58-59). Njegova otvorenost prema mnogim pojavnostima drugosti i stranosti u vezi s njemačkom književnosti, od povijesti njemačke književnosti, poput Goetheova *Zapadno-istočnoga divana* ili Grassova *Limenog bubnja*, do tumačenja Pamukova romana *Snijeg* iz njemačke perspektive, odnosno problematizacije hibridne njemačko-turske književnosti, može biti inspirativna i u našim međuknjževnim tumačenjima. O tome sam već podosta pisao i predavao, pa i utjecao na pojedine akademske sredine, posebno u Bosni i Hercegovini, ali i u Sloveniji, koja se suprotno od naše stereotipne vizije monolitne slovenske kulture, i kao književna praksa i kao književna teorija, u novije doba orijentira upravo naglašeno otvoreno prema međukulture procesima. (Zašto nisam imao više uspjeha sa svojom, hrvatskom akademskom zajednicom, barem do nedavno, do pokretanja novoga doktorskoga studija – usp. *Filološke studije* 2008./ II, gdje su objavljeni mnogi seminarski radovi mojih studenata, odnosno zašto s velikim zakašnjenjem, inače načelno otvorene kulture i znanstvene ustanove u Srbiji, sa suzdržanosti prihvaćaju slične koncepte, vi ćete razumjeti: imale su njihove kulture i akademske sredine, a bojim se da neke još uvijek imaju, velikoga posla s naopakim „prostornim obratima“, odnosno s „usuglašavanjima“ prostora prema svojim kulturama, s pokušajima svojevrstne teritorijalne homogenizacije, da ne kažem s upornim pokušajima stvaranja „nacije-prostora“).

Ovom prilikom izdvojio bih dva nova pokušaja raz-uvjeravanja akademske javnosti „u regiji“, kako se to danas popularno kaže, da se ne bi uvukla pomutnja među „skladne odnose“ stručnjaka za nacionalne jezike i književnosti i slaviste: jedno je temat *Sarajevskih sveski – Interkulture – poredbeno izučavanje književnosti*, s neumornom Vojkom Smiljanić-Đikić, a drugo su *Međuknjževne rasprave*, beogradsko, prošireno izdanje moje knjige *Poredbena i/ili interkulture povijest književnosti* (urednika novopokrenute edicije *Veze* Gojka Tešića i Vlahu Bogišića). U obje prigode založio sam se za obnovu južnoslavističke književne komparatistike te za afirmaciju interkulture pristupa književnosti, kojima bismo trebali, ako ništa drugo, barem omogućiti mladim stručnjacima da se ne zatvore u svoje nacionalne kulture i naci-

onalne književne povijesti kao u neke prirodne izvore „građe“ za svoja istraživanja, jer već kako su otrprve zagrabili, naići će na mutno dno međukulturne osnove jezika i stila, čak i u nacionalno jasno opredijeljenih pisaca i nacionalno nespornih opusa. Jer, ne samo da zaboravljamo koliko su u pojedinim slučajevima nacionalne identifikacije na južnoslavenskom području relativne ili uvjetovane, a time i nacionalne književnopovijesne reprezentacije arbitrarne, bez jasne znanstvene, pa često i bez zdravorazumske osnove, nego kao da u potpunosti ignoriramo čitave korpuse, poput srednjevjekovnoga ili onoga usmene narodne književnosti, kao i brojne granične ili zajedničke pisce, časopise i inicijative, bogatu međuknjiževnu kritiku ili međukazališnu, filmsku ili umjetničku suradnju, tradicije koje se nastavljaju i djeluju i nakon najtežih ratova, upravo na bazi komunikacijske „propusnosti“ građe koju stvaramo, ma i s nacionalističkim namjerama. U kreativnoj produkciji i znanstvenoj praksi potreba za živom komunikacijom među kulturama, kako je zapisala Sonja Stojmenska-Elsezer, više je nego očigledna, jer su one prirodno upućene jedna na druge i ta upućenost se ogleda u mnogo različitih interkulturalnih projekata, naučnih skupova i radionica, djelomično u filmu i teatru, možda suzdržanije u medijima. (Sarajevske sveske 2011: 129). Da u takvim okolnostima južnoslavenska književna komparatistika ni danas ne bi trebala biti luksus nego nasušna znanstvena potreba svake ozbiljnije akademske zajednice koja drži do svoje samospoznaje putem drugosti, povijesne ili kulturno-nacionalne, slikovito nas je pokušao uvjeriti Tihomir Brajović prikazom proučavanja književnosti u obliku *koncentričnih elipsi*, s najmanje dva ravnopravna središta ili fokusa, sugerirajući poželjno odsustvo aksiološke ili neke druge hijerarhije, odnosno naznačivši time okrenutost dvostruko ili višestruko fokusiranim istraživanjima:

Dalja geometrijska analogija, koja kazuje da je zbir pojedinačnih odstojanja svake tačke na elipsi od dva pomenuta fokusa uvek jednak, dovoljno je, verujemo, sugestivna za poimanje o načelno uspostavljujivoj – iako, naravno, praktično ne i nužnoj – ekvidistanci i odsustvu monocentrične perspektive u regionalistički orijentisanoj komparatistici kao onoj emancipatorski shvaćenoj disciplini što je sasvim drugačije ustrojena u odnosu na evrocentrično postavljenu komparatistiku. (Isto, 102).

Jednako tako se interkulturalni studiji književnosti, kao kod Tatjane Bečanović, vide kroz „povratnu spregu“ domicilnih kultura u vidu suzbijanja i kontroliranja „nacionalističkih izliva bijesa prema Drugome, koji je uvijek prepoznat kao neko ko prijeti našoj voljenoj domovini i njenim svetinjama“, domoljubnim mitovima, koji se često „zasnivaju na satanizaciji tuđe kulture“:

Nacionalne kulture koje formiraju južnoslovensku semiosferu, posebno kompaktnu u dijelu gdje je aktivan isti jezik sa četiri različita standarda, tvore južnoslovensko jedinstvo razlika, moćan kulturni polilog, koji je u posljednjih dvadeset godina

usmjeren uglavnom na disensni tip komunikacije. Da bi se pojačala aktivnost konsenznog tipa dijaloga, zaista je neophodno osnivanje katedara za interkulturno izučavanje južnoslovenskih književnosti, koje će dovesti do razmjena vrijednosti i omogućiti uzajamni prijenos vrednosnih sistema jedne nacionalne kulture u vrijednosni opseg druge, što bi u svakom slučaju predstavljalo ozbiljnu smetnju jačanju nacionalističke svijesti. (Isto, 141, 150).

Odnosno, kako „mapu odnosa prema tradiciji“, unutar višekompozitne bosanskohercegovačke međuknjiževne zajednice u postmodernističkom dobu dominacije aleksandrijskoga sindroma, vidi ironijski pomirljivo Enver Kazaz – u dvojnosti modela recentne prakse, kroz „najvrjedniji tok“ koji slijedi „poliloški interkulturni bosanskohercegovački model“ i „regresivni tok“ u vidu „arhaizacije i reklerikalizacije bošnjačkog kulturnog identiteta“. (Isto, 177-179).

Spoznaja o ograničenosti, kontingentnosti suvremene znanosti o književnosti, kao što sam nedavno zapisao, dovodi nužno do pokušaja legitimacije intersubjektivno provjerljiva znanja, do neophodne otvorenosti prema znanstvenom dijalogu i do, na međukulturnom dijalogu, *konstituiranja* predmeta i rezultata istraživanja. Ili rečeno još otvorenije, preneseno na polje interkulture znanosti o književnosti, odnosno interkulture povijesti književnosti i interkulture interpretacije, glavno je metodičko, upravo tehničko, ne metodološko pitanje, kako *pisati* znanstveni, književnopovijesni tekst, kako svojoj kulturi, „kulturi svoga uvida“ osigurati znanstvenu validnost, objektivni status priznat među drugim „kulturama uvida“, odnosno kako se „tehnički“ uključiti u intersubjektivnu situaciju zadobivanja makar prividne znanstvene objektivnosti? Svakako putem interdisciplinarne, idejno pluralne, pa i eko-kulturne, a ne pomoću monocentrične i monološke metodološke i ideološke perspektive. (Kovač 2011: 206).

Obratno od situacije u kulturalnim studijima, umjesto svijesti o politikama teorije ili o teoriji kao politici, naše su se političke, a onda i historiografske prakse uzdale u politike bez teorije. Nakon veličanstvenih ratnih uspjeha ili paralelno s njima nastajali su pregledi, književne povijesti, antologije, hrestomatije i čitanke, naročito na srednjejužnoslavenskom književnom i kritičko-komunikacijskom prostoru, koji su s osobitom obzirnosti rekonstruirali žanrovski ili po kakvom drugom diktatu „građe“ *svoje* književnosti, cjelokupne korpuse, osobito kanonske pisce i djela, koji su trebali pridonijeti legitimaciji već spomenutoga „prostornoga preuzimanja“. Činilo se kao da granice nacionalnih jezika završavaju na stranicama pojedinih autora, a ne obratno kako je vrijedilo po starom filološkom modelu, prema kojemu su nacionalna književnost i njezino proučavanje bili ograničeni nacionalnim jezikom. Iako se svijet već kojekako snalazio sa sličnim nesretnim istojezičnim međuknjiževnim zajednicama, kod nas kao da više nije bilo mjesta za neko naopako shvaćanje književne prošlosti, na cijenu su došle samo krovne, nacionalne metanaracije.

Možda bismo na tom putu iz dvadesetoga u devetnaesto stoljeće bili i sasvim uspjeti da nije bilo razvoja književne znanosti, pa i obnove povijesti književnosti, odnosno da nije bilo diferenciranoga književnoga i kulturnoga naslijeđa Bosne i Hercegovine, kao i da su se strani slavisti i slavistički studiji na vrijeme prestrojili po isključivom nacionalnom principu. Kako nisu, kako nismo – jer i mi smo se preostali južnoslavisti u svojim kulturama našli u sličnom položaju – uglavnom su nas „držali na oku” kao nepodobne strance u vlastitim redovima, kao u Hrvatskoj, ili smo bili marginalizirani smanjenim obavezama u nastavi nacionalnoga jezika i književnosti, kao uglavnom svugdje.

Na ovom bih mjestu podsjetio da smo već i unutar projekta o komparativnom proučavanju jugoslavenskih/južnoslavenskih književnosti pitanja odnosa hrvatske i srpske – sa crnogorskom književnosti, kao i probleme konstituiranja bosanskohercegovačke književnosti, tretirali kao zasebno predmetno područje, jer se zbog njegova jedinstvena statusa na stranim sveučilištima nametao kao naročito zanimljiv slučaj. Osim što je, svakom od zainteresiranih znanstvenika, omogućavao pregled nad cjelinom, nije mu zabranjivao specijalizacije prema užem nacionalnom principu, pa je i prije bilo slavista koji su se s većim ili manjim zanimanjem bavili nekim dijelom pojedine književnosti ili dakako čak samo jednim piscem, iako se u temeljnom obrazovanju očekivalo poznavanje i prepoznavanje svih književnosti i jezičnih varijeteta (ne na kraju i dijalekata, odnosno gradskih žargona i književnosti na njima). Ukratko, ako nas je onda nerješavanje pitanja bosansko-muslimanske ili crnogorske tradicije potaklo da umjesto prema nacionalnim tradicijama svoju pozornost usmjerimo na poredbeni kontekst, u novim okolnostima intenzivnoga rekonstruiranja nacionalnih kulturnih tradicija pojavio se problem zanemarivanja zajedničkih vrijednosti, svojevrsno nasilno razdvajanje i razgraničavanje pisaca i opusa po striktnom kulturno-konfesionalnom modelu. Ako smo onda uznastojali na priznavanju posebnosti pojedinih kultura, da bi se one dale adekvatno komparirati, sada nam specijalizacije po nacionalnom principu izgledaju retrogradne.

Pojednostavljeno, premda su se još za hrvatsku i slovensku te srpsku i crnogorsku književnost, zajedno s bugarskom i makedonskom, mogli relativno uspješno opisati širi krugovi standardnih međuknjiževnih zajednica, južnoslavenski se islamski kulturno-konfesionalni kompleks poklapao tek unutar vlastite, novostvorene bošnjačke nacionalne zajednice. Izgledalo je jednostavno, svi će južnoslavenski pisci muslimani postati preko noći bošnjačkim piscima, ne samo unutar granica Bosne i Hercegovine. Međutim, čemu onda studiji, antologije i pregledi bosanskohercegovačke književnosti? Želi li se istodobno naglasiti okvirni, optimalni domicilni državni prostor bošnjačke književnosti, kulture i nacije, kao i njihova razvojna međuzavisnost s hrvatskom i/ili srpskom književnosti i kulturom?

Odgovori na ta pitanja mogu biti različiti i budućnost će pokazati što se krilo iza strategija nacionalnih ideologa i ideologija, aktualne polemike oko prava izdavanja djela Ive Andrića kod hrvatskih izdavača ili oko uvrštavanja djela *starih pisaca hrvatskih* u ediciju *srpske književnosti*, ukazuju da još ima mjesta za drugačije pristupe, suvremene i najsuvremenije metode i metodologije, koje ne mare mnogo za nacionalne strategije. Za potrebe interkulturalne znanosti o književnosti, kao neka vrsta odgovora na posvemašnju marginalizaciju ili nepriznavanje međukulturne građe, činjenica i stručnjaka, na svojim predavanjima i posebno na simpoziju o Ivi Andriću u Grazu založio sam se i zalažem se za konstruiranje *južnoslavenske međukulturne književnosti*, pri čemu je baš bosanska (bosanskohercegovačka, pa i bošnjačka) književnost njezina središnja kategorija, kao i brojni crnogorsko-srpski, pa i značajni hrvatsko-srpski međukulturni pisci. Pobočne su poluge te međukulturne književnosti bugarsko-srpski i srpsko-makedonski međukulturni pisci, zatim mnogi bugarsko-makedonski te poznati hrvatsko-slovenski međukulturni pisci. Do njih možete doći, da ih sada ne nabrajam, jednostavnim postupkom: *izdvajanjem pisaca, dvo- višepripadnih djela i opusa, koje nalazimo u dvije ili više nacionalnih povijesti književnosti, pregleda ili antologija*.

Ovako shvaćene, koncipirane potpuno otvoreno prema širem međukulturnom okruženju srednjejužnoslavenskih, pa i balkanskih književnosti, bosanskohercegovačka i bošnjačka književnost, objedinjene u jedinstvenom pojmu – *bosanska međukulturna književnost* (pa čak i jednostavno, zajedno s jezikom: kao filološki jedinstveno predmetno područje – *bosanski jezik i književnost*), po uzoru na sve druge nacionalne književnosti čija unutarnja interkulturalnost nije ništa manja od ove tobože eksterne bosanske.

Na kraju, reći ćete s pravom, možda i razočarano: pa što će onda na južnoslavenskom području ostati od nacionalnih jezika i književnosti, npr. od davno afirmiranih književnosti bugarske ili hrvatske, slovenske ili srpske? Vjerujem još dosta, dok ih čuvaju tako snažne nacionalne mornarice, kopnene vojske i pješadije, kao što su istoimene. Ne trebamo biti zabrinuti, nesmiljena borba se nastavlja, novim starim edicijama, pa i mnogim simpozijima: tradicija međukulturne dinamike među njima, kao i potreba, potraga za drugosti i Drugim, da ne bismo presahnuli u samozaboravu sebstva i Svojega, osigurat će nam svima ispunjene nacionalnoga sna: konačnu samospoznaju svoje vlastite drugosti, često tako neugodno srodne s našim ne-prijateljem, susjedom.

A mi ćemo, kao nepatvoreni Srednjoeuropljani, upravo s bosanskom književnosti, kao s *otvorenim književnim međukulturnim Jugom*, s Mediteranom ili Balkanom svejedno, kao lako uočljivim i legitimnim početkom, da još jednom parafraziram Ivana Slamniga, umjesto zatvorene suvislosti Zapada i zatvorene suvislosti Istoka, suprotstaviti otvorenu suvislost Svijeta, makar samo kao ideal. Ujedno usprkos i na slavu svekolike transkulturne globalizacijske književnosti.

Odnosno, da kažemo zaključno, zajedno sa Gayatri Chakravorty Spivak i Vladimirom Bitijem, u duhu kulturalnih studija, odnosno u našem konstruktivnom hermeneutičkom trokutu, s pogledom na njegov donji desni ugao – gdje se najčešće smješta domicilna, domorodačka kultura – izvoditi mogućnosti znanja iz identiteta, odnosno vrlo rašireno mišljenje da samo domoroci mogu poznavati domoroce, da samo Hrvati mogu pisati o hrvatskoj književnosti, i tako redom, da samo žene mogu poznavati žene itd. ne može se održati kao teorijska pretpostavka:

U pitanju je kreativna sloboda govornika koja vraća relativnu autonomiju svakom segmentu kulture nasuprot čestim nastojanjima njezinih teoretičara da njegovu imanentnu drugost pokore ideologijskim indeksima klasne, rasne, spolne, etničke ili nacionalne pripadnosti. (Biti 2000: 291).

A da smo do slobode, kao i u svim razdobljima čovjekove egzistencije, uvijek utoliko dalje koliko se međusobno ne razumijemo ili barem ne poznajemo, u trajnom interkulturalnom dijalogu kao preduvjetu svake ljubavi koja ne mora završiti u prijateljstvu i kao preduvjetu svakog prijateljstva koje jeste ljubav. Pa makar samo – ljubav prema književnosti, odnosno možda izvorno *filija*-logija, pomalo zaboravljena prijateljska znanost ili struka prijateljâ.

Ili, da se na kraju, s obzirom na najavu referata, teorijski „pokrijem” s dvoje svojih mladih suradnika i kolega, Zrinkom Blažević i Ivanom Majićem, na kojima ostaje svijet: ako iz transdiferencijske perspektive kulturne granice nisu demarkacione linije, već međuprostori, međukulturne zone interakcije, prostori prožimanja i preklapanja gdje se u kontingentnoj igri privlačenja i odbijanja konstantno (re)kreiraju kulturni identiteti, onda smo zapadnjačko supstancijalno poimanje identiteta približili dalekoistočnim kulturama koje identitet ne konceptualiziraju u kartezijanskim kategorijama unutarnjeg i vanjskog, sebstva i drugosti, nego kao relaciju koja počiva na „recipročnoj inkluzivnosti” i ostvaruje se u sinergijskoj formi koegzistencije ontološki i epistemološki različitoga. (Desničini susreti 2010: 189-190).

Ili, drugim riječima:

U takvoj situaciji, pitanje književne pripadnosti, ima li se u vidu jedino nacionalni ključ, više nego ikada prije postaje sporno. Nacionalni i regionalni znakovi identiteta u našem vremenu prolaze kroz procese redefiniranja u kojemu se odvija svakodnevna bitka između globalizacijom omogućene hiperprodukcije „brandova” i vlastitih, specifičnih, ponekad i kontradiktornih unutarnjih glasova identiteta. (Isto, 128).

Ostajući osobno između međukulturne regionalne i zavičajne književnosti, a pomalo protiv nacionalne i globalizacijske, ostavimo mladima, ne na kraju i našem dragom domaćinu, mladom kolegi Sanjinu Kodriću, da svjedoče o važnosti kulture

za očuvanje raznolikosti svijeta, jer je ona uvjet našega opstanka. Nojina lađa samo što nije zaplovila.

Naime, slovom domaćina, novi historicizam i u svojem povratku povijesti, kao i u filozofiji politike koju podrazumijeva, bit će određen idejom reprezentacije i s tim u vezi ići će srednjim putem između suvremene političke kritike i osnovnih preokupacija poststrukturalizma i postmoderne:

Novohistoricistički interes za kulturu, konačno, predstavljat će onu treću moguću važnu odrednicu novog historicizma koja ga, zajedno s druge dvije, politizacijom i historizacijom znanstvenih proučavanja književnosti, i pored neupitnih sličnosti s drugim pojavama u suvremenoj teoriji, i čini jednim od njezinih prepoznatljivih usmjerenja. (Kodrić 2010: 91).

Pa što nas još onda, upitajmo se retorički na kraju, priječi da se ostavimo ćorava posla unutar nacionalnih reprezentacija i izgradimo svoje nadnacionalne metode u proučavanju književnosti, kad nam je dosta bogata domaća bosanska i/ili južnoslavenska *međuknjiževnost* izvorno već toliko interkulturalna, međureligijska i otvoreno međujezična, koliko se upravo kao takva uobličuje ona svjetska, sve i ako je ona još uvijek silno kondicionirana tek regionalnim ili nacionalnim sistematizacijama. Upravo kako je nedavno zapisao Tomaž Toporišič, s osloncem na kineskog profesora Gao Jianpinga, koji dvoji oko mogućnosti univerzalne književne znanosti, a vjeruje u razvoj brojnih inačica nacionalnih i poredbenih ili kulturnostudijskih disciplina u različitim nacionalnim i kulturnim kontekstima, svaka bi grana (nacionalna ili metodološka) takve idealno zamišljene „pluralne in polivalentne vede vzpostavila medsebojno povezavo z drugimi idejami, umetniškimi praksami, kulturnimi pojavi in teorijami na podlagi enakosti in medsebojne izmenljivosti“. (Toporišič 2011: 501). S tom pomirljivom, koliko optimističnom toliko i utopijskom vizijom otvorimo mladim istraživačima svijet književnosti i umjetnosti, svijet književne znanosti, ako već stvarnost nikako ne uspijevamo do-sanjati, odnosno – *izdobriti*.

Literatura

- Biti, Vladimir. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
- Desničini susreti 2005.-2008*. Zbornik radova. Ur. Drago Roksanić– Ivana Cvijović Javorina. Zagreb: Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije, 2010.
- Hofmann, Michael. *Interkulturelle Literaturwissenschaft*. Paderborn: W. Fink Verlag, 2006.
- Ibrahimović, Nedžad ur. *Kulturalni studiji i drugo*. Tuzla: Razlika/Différance, II/34, 2003.
- Interkulturno-poredbeno izučavanje književnosti*. Tema broja. *Sarajevske sveske*, Ur. Velimir Visković - Vojka Smiljanić-Đikić. 32-33, 77-181. Sarajevo-Ljubljana: Mediacentar Sarajevo-Beletrina – Academic Press, 2011.
- Kodrić, Sanjin. *Književna prošlost i poetika kulture*. Sarajevo: Slavistički komitet, 2010.
- Kovač, Zvonko. *Međuknjiževne rasprave*. Beograd: Službeni glasnik, 2011.
- Toporišič, Tomaž. „Meddisciplinarnost in medmedijskost v literarnih in kulturnih študijih“. *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, Ur. Simona Kranjc. Ljubljana: Obdobja 30, 2011.